Vol 6 Issue 1 Feb 2016

ISSN No : 2230-7850

International Multidisciplinary Research Journal

Indian Streams Research Journal

Executive Editor
Ashok Yakkaldevi

Editor-in-Chief
H.N.Jagtap

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2230-7850**

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Manichander Thammishetty
Ph.d Research Scholar, Faculty of Education IASE, Osmania University, Hyderabad.

Mr. Dikonda Govardhan Krushanahari
Professor and Researcher ,
Rayat shikshan sanstha's, Rajarshi Chhatrapati Shahu College, Kolhapur.

International Advisory Board

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.org

Indian Streams Research Journal
International Recognized Multidisciplinary Research Journal

ISSN: 2230-7850 Impact Factor : 3.1560(UIF) Volume - 6 | Issue - 1 | Feb - 2016

वाशिम जिल्ह्यातील नोकरी करणाया स्त्रियांच्या कौटुंबिक व सामाजिक समस्याचे अध्ययन

प्रमोदकुमार नंदेश्वर
सहाय्यक प्राध्यापक, श्री. बाबासाहेब धाबेकर कला व वाणिज्य महाविद्यालय, रिसोड जि. वाशिम.

सारांश

जगातील प्रत्येक देशात समाज व राष्ट्राच्या विकासातील महत्वाचा घटक म्हणजे महिला होय. तरीही जगभरातील महिलांना आजही उपेक्षित जीवन जगावे लागते. महिलांचे सक्षमीकरण, स्त्री मुक्ती, स्त्रियांचे परिवर्तन, स्त्रियांचा विकास हे विषय आज महत्वपुर्ण झाले आहेत. तरीही काही प्रमाणात आज महिलांच्या सामाजिक समस्या व व्यक्तीगत समस्या दुर्लक्षित राहील्या आहेत. नोकरी करणाया महिला ह्या विकासाचे प्रतिक मानल्या जातात. अनेक महिलावादी विचारवंतांच्या मते नोकरी करणाया महिलांचे वाढते प्रमाण हे महिलांचे सक्षमीकरण दर्शविते. मागील काही वर्षात महिलांच्या जीवनशैलीत महत्वपूर्ण बदल झालेला आहे. सामाजिक परिवर्तनाच्या लाटेत स्त्रियांना परंपरागत रुढीवादी भूमिकेपासून काही प्रमाणात मुक्ती मिळाली आहे. तरीही एक गृहिणी, माता व इतर कौटुंबिक भूमिकेसोबत एक कर्मचारी म्हणून समाजात वावरतांना तिला तारेवरची कसरत करावी लागते. कुटुंब आणि नोकरी यांच्या वेगवेगळ्या अपेक्षामुळे दोन्ही भूमिका निभावतांना त्यांच्यात भूमिका विषयी व्दंव्द निर्माण होतो.

कार्लमार्क्सने म्हटल्याप्रमाणे स्त्रियांच्या सामाजिक स्थितीवरुन समाजाच्या प्रगतीला योग्य तहेने मोजल्या जाऊ शकते.

प्रस्तावना :—

भारतात प्राचीन काळापासून लिंग विषमतेमुळे स्त्रियांना दुय्यम दर्जा देण्यात आला आहे. सामाजिक जीवनात सुध्दा त्यांना कोणतेही स्थान देण्यात आले नाही. विभिन्न समाजातील स्त्रियांच्या स्थानाचा विचार केला तर स्त्रियाबाबत हा भेदभाव सार्वत्रिक असल्याचे दिसून येते. बालविवाह, बहुपत्नीत्व, बेकायदेशीर गर्भपात, स्त्रिला वारसा अधिकाराचा अभाव, मालमत्तेच्या विभाजनात दुय्यम स्थान, स्त्री शिक्षणाची अनास्था, समान वेतनाचा अभाव, मातृत्व लाभाची अनुपलब्धता अशा कित्येक सामाजिक अवहेलना महिलांना सहन कराव्या लागतात. असे गुलामगिरीचे जीवन विसाव्या शतकारच्या पुर्वार्धापर्यंत तरी भारतीय स्त्रियांच्या नशिबी होते. परंतु विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात व त्यापुर्वी अल्पप्रमाणात करण्यात आलेल्या कायद्यामुळे स्त्री पुरुष विसंगतीची दरी काही प्रमाणात कमी करण्यात यश प्राप्त झाले. हिन्दु विवाह कायदा, दत्तक ग्रहण व निर्वाह कायदा, हुंडा विरोधी कायदा, घटनादत्त अधिकार इत्यादी कायद्यामुळे स्त्रियांना कायदेविषयक सामाजिक संरक्षण प्राप्त झाले.

भारतीय जनगणनेनुसार सन २०११ मध्ये देशातील एकूण लोकसंख्येच्या प्रमाणात महिलांचे प्रमाण ४८ टक्के आहे. म्हणजे भारताच्या लोकसंख्येत महिलांची संख्या पुरुषाबरोबर आहे. त्यामुळे देशाच्या आर्थिक विकासात महिलांची भूमिका महत्वपूर्ण आहे. तरीही तिच्या मुलभूत सोयीकडे दुर्लक्ष केले जाते. स्वातंत्र्याचा अधिकार, जीवन जगण्याचा अधिकार याअंतर्गत महिलांना सुध्दा उत्तम रितीने जीवन जगण्याचे अधिकार भारतीय संविधानाने महिलांना दिले आहेत. पंचायत राज व्यवस्थेमुळे महिलांना राजकीय व्यवस्थेत सत्ता प्राप्तीची संधी उपलब्ध झाली. काही महिलांनी या संधीचे सोने केले आहे. महिलामध्ये शिक्षणाचे व जागृतीचे प्रमाण वाढीत असल्याकारणाने त्यांना नौकरी व्यवसायात महत्वपूर्ण स्थान त्यांच्या कर्तबगारीमुळे मिळु लागले आहे. नोकरी व्यवसाय करीत असतांनी कौटुंबिक जबाबदारीचे निर्वहन सुध्दा त्यांना करावे लागते.हे कार्यकरीत

असतांना त्यांना कौटुंबिक व सामाजिक समस्यांची जाणीव होऊ लागली. त्यामुळे त्यांच्या या समस्याचे अध्ययन करणे गरजेचे झाले आहे.

संशोधनपूर्व आढावा :
या विषयाचे अनुषंगाने यापूर्वी विविध संस्थांनी नोकरी करणाया महिलाच्या समस्येवर विविध पैलुंनी संशोधन केले आहे. भारत शासन आर्थिक सर्व्हेक्षण अहवाल, राष्ट्रीय लोकवित्त आणि निती संस्थान, अहमदाबाद महिला कार्यगट यांचा अहवाल, दिल्लीच्या शहानाशेख यांनी केलेले संशोधन यामध्ये नोकरी करणाया महिलांच्या दयनिय स्थितीबद्दल विवेचन केले आहे. महिलांना व्यक्तीगत आणि सामाजिक जीवनात विविध समस्यांना सामोरे जावे लागते याचे विवेचन यांनी केले आहे. शोभिता जैन यांनी त्यांच्या भारतातील कुटुंब विवाह व नातेसंबंध (२००४) या पुस्तकात भारतातील पितृसत्ताक कुटुंब, विवाह आणि नातेसंबंध यांची सविस्तर व्याख्या करुन कुटुंब व्यवस्था कशी कार्य करते याचे विवेचन केले आहे. वृंदा करात यांनी भारतीय स्त्री, संघर्ष आणि मुक्ती (२००८) या पुस्तकात भारतातील महिलेच्या बहुआयामी संघर्षाचे कथन करुन आजच्या जागतिकीकरणाच्या परिदृश्यात महिलेल्या व्यापारीक उपयोग व महिलाविरुध्द होणाया हिंसेचे विस्तृत विवेचन केले आहे. रेणुका नायर यांनी महिलांच्या वेदना (१९९७) या पुस्तकात महिलांवर सतत होणाया अत्याचाराचे कथन केले आहे, ज्यात महिलांना भेडसावणाया नव-नव्या समस्याचे विवेचन करण्यात आले आहे. या सर्व अध्ययनाचा विचार करुन आधुनिक काळातही महिलांना विविध प्रकारच्या समस्या व आव्हानांचा प्रतिकार करावा लागतो. जागतिकीकरणाच्या या युगात नोकरी व्यवसायानिमीत्त महिलांना घराबाहेर पडावे लागत असल्यामुळे त्यांना विविध समस्या निर्माण झाल्या आहेत असे संशोधकाच्या दृष्टीपथात आल्यामुळे यांचा साकल्याने विचार करुन वाशिम जिल्हयातील नोकरी करणाया महिलांच्या कौटुंबिक व सामाजिक समस्याचे अध्ययन या संशोधन प्रकल्पात करण्यात आले आहे.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये:- या संशोधनाची उद्दिष्ट्ये खालील प्रमाणे आहेत-
१. नोकरी करणाया महिलांच्या कौटुंबिक स्थितीचे अध्ययन करणे.
२. नोकरी करणाया महिलांच्या सामाजिक स्थितीचे अध्ययन करणे.
३. नोकरी करणाया महिलांच्या कार्यालयातील महिलांना आवश्यक असणाया सोयी, सुविधांचा वेध घेणे.

गृहीतके :
गृहीतक किंवा उपकल्पना म्हणजे असे अनुमान की, जे तथ्य निरिक्षणावर आधारलेले असून त्यामुळे भावी संशोधन कार्याला चालना मिळते. गृहितकृत्य म्हणजेच संशोधनकर्त्याला प्रश्नांचे उत्तर शोधण्यासाठी जी तथ्य संकलीत करावी लागतात त्या तथ्यांचे संकलन करण्यासाठी मार्गदर्शक दिशा निर्देश आहेत. या संशोधनासाठी खालील प्रमाणे गृहीतके निर्धारीत करण्यात आली आहेत.
१ नोकरी करणाया महिलांची आर्थिक मिळकत असूनही कुटुंबातील त्यांचा दर्जा दुय्यम आहे.
२ नोकरी करणाया महिलांना सामाजिक जीवनात दुय्यम स्थान आहे.
३ नोकरी करणाया महिलांच्या कार्यालयात महिलांकरीता आवश्यक सोयी, सुविधांचा अभाव आहे.
संशोधनाअंती या गृहीतकांची पडताळणी करुन निष्कर्ष काढण्यात आली आहेत.

अध्ययनक्षेत्र :
१९९४ च्या महिला आरक्षण कायद्यानुसार अनेक महिला विविध क्षेत्रात नोकरी करीत आहेत. हे करतांना त्यांना व्यक्तीगत व सामाजिक जीवनात विविध समस्या भेडसावतात. याचे अध्ययन वाशिम जिल्हयाच्या संदर्भात करण्यात आले आहे. याकरीता वाशिम जिल्हयातील विविध कार्यालयात नोकरी करणाया महिलांचे सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर करुन अध्ययन करण्यात आले आहे.

वाशिम जिल्हा हा महाराष्ट्र राज्याच्या मध्य-पुर्वेकडे वसलेला असुन हा जिल्हा उत्तरअक्षांश १९.६१ ते २१.१६ आणि रेखांश ७६.७ ते ७७.१४ अंशाचे दरम्यान पसरलेला आहे. या जिल्ह्याचे क्षेत्रफळ ५१९६ चौ.कि.मी. असुन ते महाराष्ट्र राज्याच्या क्षेत्रफळाच्या १.६५ टक्के आहे. १ जुलै १९९८ ला या जिल्हयाची निर्मिती अकोला जिल्हयाचे विभाजन करुन झाली. वाशिम जिल्हयात वाशिम, मानोरा, मंगरूळपीर, रिसोड, कारंजा, मालेगाव ही सहा तालुके आहेत. या जिल्हयात ४ नगर पालिका असुन ६ पंचायत समित्या आहेत. या जिल्हयात एकूण ७८९ खेडी आहेत. या जिल्हयाची समुद्रसपाटीपासून उंची ३३५ ते ५६७ मिटर दरम्यान आहे. २०११ च्या जनगणनेनुसार जिल्हयाची एकूण लोकसंख्या ११,९६,७१४ एवढी असुन यात पुरुषांची संख्या ६,२१,२२८ तर महिलांची संख्या ५,७५,४८६ आहे. महिलांचे प्रमाण १००० पुरुषामागे ९२६ आहे. ग्रामीण भागात हे स्त्रियांचे प्रमाण ९२३ तर शहरी भागात हे प्रमाण ९४४ आहे. दर चौ.कि.मी.मध्ये लोकसंख्येची घनता २४४ इतकी आहे. जिल्हयाची एकूण ग्रामीण लोकसंख्या ९,८५,०५८ असुन यात महिलांची संख्या ४,७२,६७९ असुन पुरुषांची संख्या ५,१२,३७९ आहे. जिल्हयाची शहरी लोकसंख्या २,११,६५६ असुन यात महिलांची संख्या १,०२,८०७ तर पुरुषांची संख्या १,०८,८४९ आहे. जिल्हयातील साक्षरतेचे प्रमाण ८१.७ टक्के आहे. यात पुरुषांचे प्रमाण ९.५ टक्के तर स्त्रियांचे प्रमाण ७२.३ टक्के आहे. जिल्हयात शिक्षकांची एकूण संख्या ६२५७ आहे.

संशोधन आराखडा :-
प्रस्तुत विषयाच्या संशोधनाकरीता वर्णनात्मक संशोधन आराखड्याचा वापर करण्यात आला आहे. संशोधनानंतर प्राप्त झालेल्या माहितीचे

विश्लेषण करुन निष्कर्ष काढण्यात आले आहे.

संशोधन पध्दती :

प्रस्तुत संशोधन प्रकल्पात अध्ययन करण्याकरीता नमुना सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. या सर्वेक्षणासाठी वाशिम जिल्हयातील सर्व तालुक्यांचा समावेश करण्यात आला आहे. या अध्ययनासाठी वाशिम जिल्हयातील एकूण २०० नोकरी करणाया महिलांची नमुना एकक म्हणून निवड करण्यात आली आहे. नमुना निवडीसाठी संभाव्यता नमुना (Probability Sampling) निवड पध्दतीतील स्तरीत यादृच्छिक नमुना निवड पध्दतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. उत्तरदात्याची निवड करण्यासाठी कार्यालयनिहाय स्तरीकरण करुन लॉटरी पध्दतीने नमुना एककाची निवड करण्यात आली आहे. या करीता बँका, विद्यालय, शासकीय कार्यालय, गैरशासकीय कार्यालय यामध्ये कार्य करणाया प्रत्येकी ५० महिला कर्मचारी या प्रमाणे २०० उत्तरदात्यांची नमुना एकक म्हणून निवड करण्यात आली आहे. प्रश्नावलीच्या माध्यमातून मुलाखत अनुसूचीचा वापर करुन प्राथमिक तथ्याचे संकलन करण्यात आले आहे.

नोकरी करणाया महिलांची कौटुंबिक स्थिती -

भारतीय समाजव्यवस्थेत संयुक्त किंवा विभक्त कुटुंब पध्दती आजही अस्तित्वात आहेत. नोकरी व्यवसाया निमीत्त बाहेर गावी रहावे लागत असल्यामुळे काही ठिकाणी विभक्त कुटुंब पध्दती आहे. तर काही परिवार हे संयुक्त कुटुंब पध्दतीत जीवन जगतांना दिसतात. संयुक्त किंवा विभक्त कुटुंब असले तरीही त्या कुटुंबात नोकरी करणाया महिलांना घरातील निर्णय प्रक्रियेत सहभाग करुन घेणे गरजेचे आहे. कुटुंबातील महत्वपूर्ण निर्णय प्रक्रियेत घरातील महिलांना स्थान आहे काय हे जाणुन घेण्यासाठी कौटुंबिक निर्णयात तुमचे स्थान काय ? या प्रश्नातून उत्तरदात्यांचे मत सारणी क्र.१ मध्ये जाणुन घेण्यात आले आहे.

सारणी क्र. १
कौटुंबिक निर्णयातील स्थान

अ.क्र.	महिला कर्मचा-याचे मत	वारंवारीता	टक्केवारी
१.	महत्वपूर्ण	२०	१०
२.	दुय्यम स्थान	१५०	७५
३	विचारणा होत नाही	३०	१५
	एकूण	२००	१००

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, नोकरी करणाया ७५ टक्के महिलांना कुटुंबातील निर्णय प्रक्रियेत दुय्यम स्थान दिल्या जाते. महिला ह्या अर्थप्राती करीत असल्या तरीही त्यांना निर्णय प्रक्रियेत सहभागी करुन घेतले जात नाही. १५ टक्के महिलांना कुटुंबातील कोणताही निर्णय घेतांना विचारणा होत नाही. घरातील कर्ता पुरुष मंडळीच कुटुंबातील सर्व निर्णय घेतात. १० टक्के महिलांना कुटुंबातील निर्णयात महत्वपूर्ण स्थान असल्याचे दिसुन येते. या १० टक्के महिला विभक्त कुटुंब पध्दतीत जीवनयापन करणाया महिला असुन त्यांचे कुटुंब हे पुर्णरित्या शिक्षित असल्याचे दिसुन आले आहे. यावरुन नोकरी करणाया महिलांचे कुटुंब शिक्षित आणि विभक्त असेल तर त्यांना कुटुंबाच्या निर्णय प्रक्रियेत सहभागी करुन घेतले जाते. अन्यथा आजही कुटुंबाच्या निर्णय प्रक्रियेत त्यांचे स्थान दुय्यम असल्याचे दिसून येते.

नोकरी करणाया महिलांना आर्थिक प्राप्तीमुळे कुटुंबात मान, सन्मान मिळतो, त्यांना कुटुंबात उच्च स्थान प्राप्त होते अशी धारणा पाहावयास मिळते नोकरी करणाया महिलांचे कुटुंबात स्थान कोणते आहे हे सारणी क्र. २ मधून जाणुन घेण्यात आले आहे.

सारणी क्र. २
कुटुंबातील स्थान

अ.क्र.	महिला कर्मचा-याचे मत	वारंवारीता	टक्केवारी
१.	प्रथम	१५	७.५
२.	व्दितीय	१३०	६५
३	स्थान नाही	५५	२७.५
	एकूण	२००	१००

उपरोक्त सारणी वरुन असे निदर्शनास येते की, ६५ टक्के महिलांचे कुटुंबातील स्थान दुय्यम आहे. २७.५ टक्के महिलांना कुटुंबात कोणतेही स्थान नाही. यावरुन असे दिसते की, नोकरी करणाया महिला ह्या आर्थिक प्राप्ती करीत असल्या तरीही त्यांना कुटुंबात महत्वपूर्ण स्थान नाही. फक्त ७.५ टक्के नोकरी करणाया महिलांना कुटुंबात प्रथम स्थान असल्याचे दिसुन आले आहे. या महिला विभक्त कुटुंब पध्दतीतील आहेत. त्यांचे कुटुंब हे लहान कुटुंब असुन संपूर्ण कुटुंब शिक्षित असल्याचे दिसुन आले आहे. यावरुन शिक्षित कुटुंबात नोकरी करणाया महिलांना प्रथम स्थान आहे. यांचे

प्रमाण अत्यल्प असल्याचे दिसुन आले आहे.

नोकरी करणाया महिलांना मिळणाया वेतनातून आर्थिक प्राप्ती होते. आर्थिक प्राप्ती होत असल्यामुळे त्या स्वत:च्या मताने त्यांना योग्य वाटणाया स्थितीत आर्थिक विनिमय करणायास स्वतंत्र आहेत. आर्थिक प्राप्ती होत असल्यामुळे त्यांना आवश्यकतेनुसार खर्च करण्याचा अधिकार आहे काय? हे जाणुन घेण्याच्या हेतुने विनिमयाकरीता आर्थिक परावलंबितत्व आहे काय? हा प्रश्न विचारण्यात आला. उत्तरदात्याचे मत सारणी क्र. ३ मध्ये नोंदविण्यात आले आहे.

सारणी क्र. ३
विनिमयाचे आर्थिक परावलंबीत्व

अ.क्र.	महिला कर्मचा-याचे मत	वारंवारीता	टक्केवारी
१.	होय	५६	२८
२.	नाही	१२५	६२.५
३	सांगता येत नाही	१९	९.५
	एकूण	२००	१००

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, ६२.५ टक्के महिलांना आर्थिक परावलंबीत्व नसल्याचे दिसून येते. २८ टक्के महिलांना आर्थिक परावलंबीत्व आहे तर ९.५ टक्के महिलांना याचे उत्तर सांगता आले नाही, यावरुन नोकरी करणाया महिलांना त्यांच्या गरजेनुसार त्या आर्थिक विनिमय करु शकतात म्हणजेच त्यांना खरेदी करण्याकरीता दुसयावर अवलंबून रहावे लागत नाही. नोकरी करणाया महिलाचे आर्थिक परावलंबित्व नोकरीमुळे नष्ट होते असे दिसून येते. तरीही २८ टक्के महिला या आर्थिक बाबीकरीता पतीवर अवलंबून आहेत. २८ टक्के महिला स्वतःचे वेतन कुटुंबातील प्रमुख किंवा पतीकडे जमा करतात आणि त्यांना आवश्यक त्या प्रसंगी पतीकडून काही रक्कम खर्च करण्याकरीता मागावी लागते. हे आर्थिक परावलंबित्व संयुक्त कुटुंबात मोठ्या प्रमाणात दिसून आले आहे.

कुटुंबातील स्थान हे संपत्तीवर निर्धारीत होते. कमावणाया व्यक्तींच्या नावे घरातील संपत्ती असल्यास त्यांचा दर्जा किंवा स्थान उच्च असते. नोकरी करणाया महिलांच्या नावाने घरातील संपत्ती आहे काय ? हे जाणुन घेण्याकरीता तुमच्या नावाने संपत्ती आहे काय? या प्रश्नाच्या माध्यमातून संकलीत केलेले तथ्य सारणी क्र. ४ मध्ये दर्शविण्यात आले आहे.

सारणी क्र. ४
संपत्तीची मालकी

अ.क्र.	महिला कर्मचा-याचे मत	वारंवारीता	टक्केवारी
१.	होय	८	४
२.	नाही	१८२	९१
३	सांगता येत नाही	१०	५
	एकूण	२००	१००

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, ९१ टक्के महिलांच्या नावाने घरातील कोणतीही संपत्ती नाही. तर ४ टक्के महिलांच्या नावाने कुटुंबात संपत्ती आहे. ५ टक्के महिलांना याबद्दल सांगता आले नाही. यावरुन महिला आर्थिक प्राप्ती करीत असल्या तरीही त्यांच्या नावाने कुटुंबात संपत्ती नसल्याचे दिसुन आले आहे. ज्या ४ टक्के महिलांच्या नावे संपत्ती आहे त्यांनी स्वतःहून आर्थिक लाभ घेण्याच्या उद्देशाने स्वत:च्या नावाने संपत्ती केली आहे. ही सर्व संपत्ती कर्जावर नविन बांधलेले घर आहेत. म्हणजेच महिला आर्थिक प्राप्ती करीत असल्या तरीही त्यांच्या नावाने कोणतीही संपत्ती नसुन पतीच्या नावे सर्व आर्थिक व्यवहार चालतांना दिसतात.

नोकरी करणाया महिलांची सामाजिक स्थिती –

नोकरी करणाया महिलांना आर्थिक प्राप्तीमुळे समाजात उच्च दर्जा प्राप्त होतो. त्यांना समाजात सन्मानाने वागणुक मिळ्ते. परंतू वाशिम जिल्ह्यातील नोकरी करणाया महिलांना समाजात सन्मानाचे स्थान प्राप्त झाले आहे काय, त्यांची सामाजिक स्थिती कशा प्रकारचे आहे याचे अध्ययन करण्याकरीता नोकरी करणाया महिलांना सामाजिक जीवनात पडदा पध्दतीचा वापर करता काय? हे प्रश्न विचारण्यात आले. याची प्राप्त माहिती सारणी क्र. ५ मध्ये दिली आहे.

सारणी क्र. ५
सामाजिक जीवनात पडदा पध्दत

अ.क्र.	महिला कर्मचा-याचे मत	वारंवारीता	टक्केवारी
१.	होय	२४	१२
२.	नाही	१४८	७४
३	समारंभ प्रसंगी	२८	१४
	एकूण	२००	१००

उपरोक्त सारणी वरुन असे निदर्शनास येते की, ७४ टक्के महिला सामाजिक जीवनात आज पडदा पध्दतीचा वापर करीत नसल्याचे दिसून आले. परंतू १२ टक्के महिला आजही सामाजिक जीवनात पडदा पध्दतीचा वापर करतात. तर १४ टक्के महिला काही निवडक समारंभ प्रसंगी पडदा पध्दतीचा वापर करतात. यावरुन नोकरी करणाया महिलांना मोठ्या प्रमाणात सामाजात कोणत्याही बंधनाशिवाय वर्तन करता येते असे दिसुन आले आहे. काही विशिष्ट प्रसंगी महिला आजही पडदा पध्दती वापर करतात. परंतु यांचे प्रमाण अत्यल्प आहे. संयुक्त कुटुंब पध्दतीत राहणाया महिलांना कुटुंबात व्यवहार स्वातंत्र्य असले तरीही सामाजिक जीवनात पडदा पध्दतीचा वापर करावा लागतो. परंतू अशाचे प्रमाण अल्प आहे.

आर्थिक प्राप्तीमुळे महिलांचे समाजातील स्थान उंचावते. समाजात त्यांना पुरुषाबरोबर स्थान प्राप्त होते. वाशिम जिल्ह्यात या स्थितीचे अध्ययन करण्याकरीता नोकरी करणाया महिलांना समाजात पुरुषाबरोबर स्थान आहे काय ? याची माहिती सारणी क्र. ६ मध्ये जाणुन घेण्यात आली आहे.

सारणी क्र. ६

समाजात पुरुषाबरोबर स्थान

अ.क्र.	महिला कर्मचाऱ्याचे मत	वारंवारीता	टक्केवारी
१.	होय	२५	१२.५
२.	नाही	१६०	८०
३	सांगता येत नाही	१५	७.५
	एकूण	२००	१००

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, ८० टक्के नोकरी करणाया महिलांना समाजात पुरुषाबरोबरीचे स्थान नाही. त्यांना पुरुषाबरोबर समाजात दुय्यम दर्जा देण्यात येतो. १२.५ टक्के महिलांना समाजात पुरुषाबरोबर स्थान दिल्या जाते. तर ७.५ टक्के महिलांना याचे समर्पक उत्तर देता आले नाही. यावरुन महिला नोकरी करीत असल्या तरीही त्यांना समाजात मोठ्या प्रमाणात पुरुषांबरोबरचे स्थान किंवा दर्जा प्राप्त होत नाही. उच्च शिक्षित कुटुंबात महिलांना पुरुषाबरोबर दर्जा प्राप्त झाला आहे, कारण कुटुंबातील उच्च शिक्षित लोक महिलांना कुटुंबात तसेच समाजात बरोबरीने स्थान देतात. परंतु यांचे प्रमाण अल्प असल्याचे दिसून आले आहे.

कार्यालयात महिलांकरीता सुविधा -

नोकरी करणाया महिलांना त्यांच्या कार्यालयीन वेळेत कार्यालयात अविरत कार्य करावे लागते. त्यांना आवश्यक त्या प्रसंगी किंवा कार्यालयात विश्रांतीच्या निर्धारीत वेळेत बसण्याकरीता सुविधा युक्त वेगळे कक्ष असणे गरजेचे आहे. या कक्षाचा वापर त्या आपल्या गरजेनुसार आवश्यक त्या प्रसंगी अधिकाराने करु शकतात. काही विशिष्ट कार्य सर्वांसमोर करणे लज्जास्पद वाटत असल्यामुळे त्यांना हिरकणी सारखे वेगळे कक्ष असणे गरजेचे आहे. महिलांना कार्यालयात वेगळे बसण्याकरीता सुविधायुक्त कक्ष आहे काय ? याची माहिती सारणी क्र. ७ मध्ये जाणुन घेण्यात आली आहे.

सारणी क्र. ७

बसण्यासाठी वेगळे कक्ष

अ.क्र.	महिला कर्मचाऱ्याचे मत	वारंवारीता	टक्केवारी
१.	होय	३५	१७.५
२.	नाही	१६५	८२.५
	एकूण	२००	१००

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, ८२.५ टक्के महिलांना कार्यालयीन वेळेत आवश्यक त्या प्रसंगी बसण्यासाठी सुविधा युक्त वेगळे कक्ष नाहीत. फक्त १७.५ टक्के महिलांनाच अशा प्रकारचे कक्ष उपलब्ध आहे. यावरुन असे निदर्शनास येते की, बहुसंख्य महिला ज्या शासकीय, गैरशासकीय, विद्यालयात कार्य करतांना त्यांना असे सुविधायुक्त वेगळे कक्ष नसल्याचे दिसुन आले आहे. परंतु बँका आणि काही शासकीय कार्यालयात आवश्यक प्रसंगी बसण्यासाठी वेगळे कक्ष आहेत. परंतु हे प्रमाण अल्प आहे.

प्रत्येक कार्यालयात महिलांकरीता विशेष स्वच्छतागृह असणे गरजेचे आहे. वेगळे स्वच्छता गृह असल्यास महिला कर्मचायांना वैयक्तिक स्वच्छतेकरीता संकोच वाटत नाही. याकरीता कार्यालयात महिलांना वेगळे स्वच्छतागृह ठेवली जातात. महिला कर्मचायांकरीता कार्यालयात वेगळे स्वच्छतागृहाची व्यवस्था आहे काय ? हे सारणी क्र. ८ मधुन जाणुन घेण्यात आले आहे.

सारणी क्र. ८
वेगळे स्वच्छतागृह

अ.क्र.	महिला कर्मचा-याचे मत	वारंवारीता	टक्केवारी
१.	होय	१८०	९०
२.	नाही	१६	८
३	सांगता येत नाही	०४	२
	एकूण	२००	१००

उपरोक्त सारणीवरुन असे निदर्शनास येते की, ९० टक्के महिला कर्मचायांच्या कार्यालयात महिलांकरीता वेगळे स्वच्छतागृह आहे. ८ टक्के महिला कर्मचायांच्या कार्यालयात अशी वेगळी स्वच्छतागृहे नाही. त्यांना पुरुषांच्या स्वच्छतागृहाचा वापर करावा लागतो. तर २ टक्के महिलांनी याबद्दल संदिग्धता व्यक्त केली आहे. यावरुन सर्वच महिला कर्मचायांना कार्यालयात वेगळे स्वच्छतागृह असल्याचे दिसून येते. गैरशासकीय कार्यालयात अशा प्रकारची वेगळी स्वच्छतागृहे नाहीत, परंतु याचे प्रमाण अत्यल्प आहे.

निष्कर्ष :- उत्तरदात्याव्दारे प्राप्त माहितीच्या आधारावर या संशोधनाचे निष्कर्ष पुढील प्रमाणे आहेत.

१. नोकरी करणाया महिलांचे कुटुंब शिक्षित आणि विभक्त असेल तर त्यांना कुटुंबाच्या निर्णय प्रक्रियेत सहभागी करुन घेतले जाते. अन्यथा आजही कुटुंबाच्या निर्णय प्रक्रियेत त्यांचे स्थान दुय्यम असल्याचे दिसून आले आहे.

२. नोकरी करणाया महिला ह्या आर्थिक प्राप्ती करीत असल्या तरीही त्यांना कुटुंबात महत्वपूर्ण स्थान नाही. परंतु शिक्षित कुटुंबात नोकरी करणाया महिलांना प्रथम स्थान आहे. यांचे प्रमाण अत्यल्प असल्याचे दिसुन आले आहे.

३. नोकरी करणाया महिलांना त्यांच्या गरजेनुसार त्या आर्थिक विनिमय करु शकतात म्हणजेच त्यांना खरेदी करण्याकरीता दुसयावर अवलंबून रहावे लागत नाही. नोकरी करणाया महिलाचे आर्थिक परावलंबित्व नोकरीमुळे नष्ट होते असे दिसून आले आहे.

४. महिला आर्थिक प्राप्ती करीत असल्या तरीही त्यांच्या नावाने कोणतीही संपत्ती नसुन पतीच्या नावे सर्व आर्थिक व्यवहार चालतांना दिसतात.

५. नोकरी करणाया महिलांना मोठ्या प्रमाणात सामाजात कोणत्याही बंधनाशिवाय वर्तन करतात. संयुक्त कुटुंब पध्दतीत राहणाया महिलांना कुटुंबात व्यवहार स्वातंत्र्य असले तरीही सामाजिक जीवनात पडदा पध्दतीचा वापर करावा लागतो. परंतू अशाचे प्रमाण अल्प आहे.

६. महिला नोकरी करीत असल्या तरीही त्यांना समाजात मोठ्या प्रमाणात पुरुषांबरोबरचे स्थान किंवा दर्जा प्राप्त होत नाही. . उच्च शिक्षित कुटुंबात महिलांना पुरुषाबरोबर दर्जा प्राप्त झाला आहे, कारण कुटुंबातील उच्च शिक्षित लोक महिलांना कुटुंबात तसेच समाजात बरोबरीने स्थान देतात.

७.बहुसंख्य महिला ज्या शासकीय, गैरशासकीय, विद्यालयात कार्य करतांना त्यांना सुविधायुक्त वेगळे कक्ष नसल्याचे दिसुन आले आहे.

८. महिला कर्मचायांना कार्यालयात वेगळे स्वच्छतागृह असल्याचे दिसून येते. गैरशासकीय कार्यालयात अशा प्रकारची वेगळी स्वच्छतागृहे नाहीत, परंतु याचे प्रमाण अत्यल्प आहे.

९. नोकरी करणाया महिलांची आजही कौटुंबिक स्थिती दुय्यम दर्जाची आहे. त्यांना निर्णय प्रक्रियेत किंवा सन्माननीय वर्तनात दुय्यम स्थान आहे.

१०. नोकरी करणाया महिलांची सामाजिक पर्यावरणात वर्तन स्वातंत्र्य असले तरीही त्यांचे सामाजिक स्थान हे पुरुषांच्या तुलनेत दुय्यम आहे.

संशोधनाच्या प्रारंभी निर्धारीत केलेले गृहितक क्र. १ व २ उपरोक्त निष्कर्षावरुन सत्य ठरली आहेत. तर गृहितक क्र. ३ हे असत्य ठरली आहे.

उपाय योजना – या संशोधन विषयाच्या सखोल अध्ययनानंतर शोध निबंधाच्या उत्तरार्धात निष्कर्षाअंती नोकरी करणाया महिलांच्या कौटुंबिक व सामाजिक स्थितीत सुधारणा होण्याकरीता काही उपाय योजना संशोधकाव्दारे सुचविण्यात आले आहेत, त्या पुढील प्रमाणे –

१. महिलांना स्वत:चे अधिकार व कर्तव्यांची संपूर्ण माहिती असणे गरजेचे आहे. महिला स्वतःचे कर्तव्य बजावतात परंतु त्यांना मिळालेल्या अधिकाराप्रती त्या जागृत असल्या पाहिजे व आवश्यक त्या प्रसंगी त्यांनी कौटुंबिक समन्वयाने अधिकाराचा वापरही केला पाहिजे.

२. रुढी, प्रथा, परंपरा यांचा पगडा महिलांवर मोठ्या प्रमाणात आहे. त्यांनी स्वत: विज्ञानवादी शिक्षण घेऊन रुढी, प्रथा, परंपरा यांची प्रासंगीगता जाणुन घेणे गरजचे आहे. संस्कृतीक जतनाची सामाजिक जबाबदारी महिलांची आहे असे समजण्यात येते. त्यामुळे अप्रासंगीक संस्कती व रुढींचा त्याग करुन समाजात स्वत: समोर येऊन स्थान मिळविण्याकरीता प्रयत्न करणे गरजेचे आहे.

३. कुटुंबात व समाजात कायद्याने महिलांना अधिकार दिले असले तरीही पुरुषप्रधान संस्कती असल्यामुळे पुरुष त्यांना हे अधिकार देण्यास असमर्थता दर्शवितात अशा प्रसंगी महिलांनी प्रेमाने, समन्वयाने आणि आवश्यक प्रसंगी कायद्याने या अधिकाराच्या प्राप्तीसाठी प्रयत्न करणे गरजेचे आहे.

४. पुरुषांनी आपल्या समाजिक दृष्टीकोनात बदल करणे गरजेचे आहे. पुरुषांच्या पुढाकाराने महिलांना समाजात उच्च दर्जा प्राप्त होऊ शकतो.

संदर्भग्रंथ –

१. नायर रेणुका, औरतकी पिढा, अभिषेक प्रकाशन, चंदीगड, २००५
२. करात वृंदा, भारतीय नारी : संघर्ष और मुक्ती, ग्रंथ शिल्पी प्रकाशन, दिल्ली, २००८
३. जैन अरविंद, औरत होने की सजा, राजकमल प्रकाशन, नई दिल्ली, २००६
४. सिन्हा मृदला, मात्र देह नही औरत, सामायीक प्रकाशन, नई दिल्ली, २००७

५. राजकुमार, नारी शोषण: समस्या एवं समाधान, अर्जुन पब्लिसिंग हाऊस, नई दिल्ली, २००९
६. श्रीनिवास एम.एन., आधुनिक भारत में सामाजिक परिवर्तन, राजकमल प्रकाशन, दिल्ली, १९६७
७. नांदेडकर व्ही.जी., पंचायत राज एवम् विश्लेषणात्मक परामर्श, के. सागर प्रकाशन, पुणे २००८
८. आगलावे प्रदिप, ग्रामीण समाजशास्त्र, श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपुर २००९
९. श्रीवास्तव सुधाराणी, महिला शोषण एवम् मानवाधिकार, अर्जुन पब्लिसिंग हाऊस, नई दिल्ली, २०१०

प्रमोदकुमार नंदेश्वर
सहाय्यक प्राध्यापक, श्री. बाबासाहेब धाबेकर कला व वाणिज्य महाविद्यालय, रिसोड जि. वाशिम.

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,
We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- Google Scholar
- EBSCO
- DOAJ
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.org